

JANCSÓ ELEMÉR: AZ ERDÉLYI MAGYAR NYELVMÍVELŐ TÁRSASÁG IRATAI

Bukarest, 1955. Akadémiai Könyvkiadó, 447 l.

Az erdélyi magyar Nyelvmívelő Társaság (1793—1806), melynek válogatott iratait a román tudományos akadémia kiadványaként Jancsó Elemér a tudós legnagyobb elismerést érdemlő gondjával tette közzé 1955-ben, egyedülálló képződménynek tűnik fel ez iratok tükrében. Helyét keresve irodalmi műveltségünk történetében máris több, összetett történelmi fogalom és irány hálójába bonyolódunk. Mert ki tudná végül is eldönteni, mi több e Társaságban: a történelmi erőiben átélt nemzeti műveltség építési akaró, de intézményi keretek közt alig férő szenvedélye, ihletettsége, mely évről évre, sivatag közelet és politika légkörében lobbant fel újra meg újra, józan szívóssággal s mégis vakmerően, mert hiszen e Társaság nem valami „holt machina, mely különben nem mozdul, hanemha valaki vagy húzza vagy taszítja, hanem mint egy morális és eleven test, melyben minden részek és tagok a közcélra önként mozgásban vagnak...” (207. l. 1796. 18. Gyűlés) —, vagy pedig a műalkotás befejezettségé, a progresszív programú Társaság 40 pontban („tárgy”-ban) összefoglalt funkciórendszere, melyet Aranka oly megkapóan részletez A Magyar Nyelvmívelő Társaságról szóló Újabb Elmélkedésében, s amely rendszer „a külső világra nézve” még oly „vékonyan élő” Társaság létének is objektív, megdönthetetlen alapjaira utal vissza. Ez az objektív megalapozottság és az a történelmi tudat sugallta szenvedély oly csodálatos egységbe fűrr a Nyelvmívelő Társaság munkájában, hogy *ma már* — és éppen Jancsó e kötet után! — nem lehet kétség afelől, e Társaság minden más magyar Társaság-kötésnél, felvilágosult irodalmi körnél gazdagabb tartalmú és mindegyiknél nagyobb, szélesebb horizontú.

A Társaság helyét akárván megjelölni, további tisztázás, a némileg összezavarodó tények és góccok boncolgatása szükséges. Nem lehet kétséges, hogy Bessenyei törte elsőnek az utat, az új összefüggések zseniális felismerésével, s az is bizonyos, hogy a kassai Magyar Társaság irodalmi életet virágoztató munkája intenzívebb volt az erdélyi Nyelvmívelő Társaságénál. De Bessenyei „társasága” alig ült össze, máris széteszlott, s a kassaiak első dolga az összekülönbözés volt, majd gyors fellendülés után hamaros bukás várt rájuk is, Kazinczyra, de Péczeliékre is, nem is beszélve Kármánék nagyszerű, minden más társaságnál nagyobb, szinte villámfényerővel, s minden másik élettartamánál kisebb, elvillámló időben megnyilatkozó törekvéseiről. Aranka Társasága nagyobbra nézett, mint bármelyik addigi:

hivatalos akadémivá akart nőni a „felséges” megerősítéssel, s e célhoz képest alighanem nagyobb kudarccal indult el, mint bármelyik másik — a hivatalosnak szánt akadémia helyett csak magánemberek *kis próbatársaságaként* maradt a színen. Ekkora kudarc után a magyarországi általában összeomlottak (Bessenyeiék, Révaiék): Erdélyben pedig másfél évtizeden át élt, hatott, mozgósított és gyűjtött erőt még nagyobb vállalkozások számára. Honnan e macakosság, e szenvedély, mely a nagyon alapsan körvonalazott feladatok pontos rendszerének kidolgozásán kívül így tudta éltetni is, hosszú időn át, a laza kassainál összehasonlíthatatlanul szilárdabb, fegyelmezettebb társaságot?

Később Arankáról is kell szólnunk, most inkább a társaságköző szenvedély és az intézmény objektív alapjait vizsgáltsuk meg egy kissé. Az erővonalak, melyek a Társaság szociális, történelmi feltételeit biztosították, kitérnek Jancsó remek bevezetőjéből is, de Jancsó e ponton (20—27. l.) túl is hangsúlyozza az erdélyi fejlődésnek a magyarországi törekvésekkel egybevágó jellegét. Módszertanilag sem nagy hiba ez, mégis e gondolatmenetben az erdélyi Társaság erősen Bessenyei, Batsányi és a magyarországi körök sorába rendelődik, mint azok továbbvitelére; s ha valóban folytatásuk volt is: nem haladta-e meg őket nem egy vonatkozásban, és pedig döntőekben? Ezt Jancsó kevésbé hangsúlyozza.

Feltárja a Jámbor szándék, a Báróczy- és Decsy-féle rőpiratok ideológiai hatását Aranka 1791-i rőpiratára, felhívására, leveleire; utal arra, hogy az ezekben „kifejtett eszmék és tervek már a 80-as évek elejétől fogva érlelődnek mind a magyarországi, mind az erdélyi felvilágosítók körében”; kiemeli másfél évszázad tudós erdélyi hagyományának kezdeti hatását Arankára, de mindjárt ezután így teszi át a hangsúlyt: „... azonban a *nagy eszmei* indítékeket Aranka és erdélyi tudós társai *elsősorban* a magyarországi felvilágosítóktól kapják” (20. l.). S a továbbiakban is a „*szoros kapcsolatot*” emlegeti a magyarországi felvilágosítókkal, akiknek (mint Kazinczynak, Batsányinak, Kármának) „*problémafeltevéséi*” „*éle-
sebbek, haladóbbak, előremutatóbbak*” voltak az erdélyiekénél, ezek „*nem egyszer csak visszhangozták a hasonló magyarországi törekvéseket*” (21. l.). Ez is igaz, meg az is, hogy mindez bizonyára az elmaradottabb erdélyi társadalmi viszonyokkal magyarázható, melyeknek egyik következménye éppen a frradalmi megoldások elvetése, a reformok útjára térés. Sőt: ezen a ponton az anyagát

tökéletesen ismerő és arról mindig hibátlanul számot adó Jancsó Elemér, a magyarországi hatás túlértékelése mellett is, lényeges igazságot mond ki, csak — az előbbi hibából eredően — nem fejt ki kellőképp történeti okait: „e reformtörekvések középpontjában az intézményekért vívott harc, a nyelvújítás kérdése, a színház és a tudós társaság létesítésének gondolata állanak. A magyarországi felvilágosítók viszont nagy elismeréssel tekintenek azokra a szervezeti eredményekre, amelyeket maguk nem tudtak felmutatni... Míg Magyarországon sikertelenül harcol a demokrata értelmiség az állandó színház és tudós társaság létesítéséért, addig mindkettő Erdélyben... létrejön. 1792-ben megkezdí előadásait a kolozsvári színház, 1793-ban Marosvásárhelyt megtartja első ülését az Erdélyi Tudós Társaság” (21. l.).

Az erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság történelmi alapjainak ismét némi, a bonyolult erőviszonyokból eredő tisztázatlanságát érezzük. Mert Jancsó Elemér itt, fejtegetései végén helyesen hangsúlyozza ugyan az erdélyi fejlődmény sajátos, a magyarországiakétól különböző jelentését is, de mivel eddig inkább a magyarországiakkal összekötő vonatkozásokat (s nem a megkülönböztetőket) domborította ki, ez a végtanulság — az első fejezet végén — némiképp szervetlenül hat, nincsen megírva, előkészítve az előzményekben.

Ha a továbbiakban a Jancsótól némileg eltérő magyarázatot, értelmezést adunk a Társaság geneziséről és létéről, és a tőle hangsúlyozott erővonalaknak másféle egyensúlyát gyanítgatjuk a kutatókkal, az csakis Jancsó példamutató bevezetőjének — e külön kis monográfiának —, a kiadott szövegeknek és a hozzájuk fűzött alapos kommentárnak ismeretében tehetjük, ezzel is köszönetünket fejezve ki az utóbbi évek kétségtelenül egyik legnagyobb értékű, legtöbb kutató és értékelő munkára ösztönző vállalkozásáért.

Megint azt kell mondanunk, hogy összetett fogalmak és irányok bonyolult hálójába nyúlunk, ha az erdélyi Nyelvmívelő Társaság keletkezését fejtegetjük, történetét értelmezzük. *Először is* valamit Jancsó említett összehasonlításának tárgyairól, a magyarországi haladásról és az ennek árnyékába helyezett erdélyiről. A magyarországi forradalmi vagy merészen újító gondolat — a Bessenyei, Batsányi, Kármáné, a korai Kazinczyé — nem oly arányban telődött-e mindinkább az elszigetelődés, az elméletiség felé, amilyen mértékben radikalizálódott? Míg a nem jakobinus, nem is ellenforradalmár, de felvilágosultan haladó Arankának társasága a végleteket elkerülve egyre inkább tagította köreit és kihatását! Mindenesetre „benmaradva” nemesi osztályában —

amelytől viszont az eszmei tisztaságában oly megkapó s a jövőben majd oly nagy erővel feltámadó plebejus forradalmi gondolatnak Magyarországon el kellett szakadnia, már csak azért is, mert az értelmiség e balra-tolódásának éppen a középnemesi mozgalom összeomlása volt az egyik döntő előfeltétele. Ez is hiányzott lényegében az erdélyi mozgalmakból, s mert ez a gyors visszafordulás a reakció felé sokkal kevésbé, vagy alig volt meg a nyugalmasabb Erdélyben, az erdélyi értelmiség és haladó nemesség balra-tolódását nem is kényszerítette ki valami vereség utáni, végső és szinte elkeseredett ellenállás érzelme. Helyese már most a magyar jakobinusoknak eszmeileg minden esetre nagyszerű, távoli jövőbe világító, de akkor kudarcra ítélt mozgalmához úgy mérni hozzá az erdélyi felvilágosítók szerényebb, de eredményes törekvéseit, hogy annak kudarcát, ezeknek pedig eredményeit mosván el az összehasonlításban, végülis ez utóbbiak reformútjának, nem-forradalmiságának mentegetésére kényszerüljünk? Ha nem is ily végletesen, módszerét tekintve mégis ehhez hasonlóan jár el Jancsó Elemér, amikor a haladás útját szinte azonosítja a forradalmi gondolatéval. Hogy e tévedése nem egyéni jellegű, hogy 1954—1955 tájt a legbecsületesebb marxista tudósok is elkövették, ma már nyilvánvaló.

Másodsor: ez az ideológiailag szilárd, de néhol kissé merev álláspontnál némileg elterelte a szerző figyelmét a Társaság kezdetének, 1793 legvégének sajátos ideológiai jelentőségéről. Jancsó nagyon jól tudja, hogy az erdélyi társaság gyökereit nem a jakobinus mozgalom eszméiben és szervezeti elgondolásaiban kell keresni; és ha a kelleténél többet szán is (22—23. l.) a jakobinusokkal való kapcsolatok kimutatására (holott Batsányit ekkori levelei már szinte menekülőfélben levőnek mutatják a kilátástalan helyzetű Magyarországról, míg Aranka ugyanakkor lendületet vesz a maga útjára) igen helyesen írja konklúzióként: Aranka és a Társaság néhány tagjának a jakobinusokkal való kapcsolata sok mindent megmagyaráz az Társaság kialakulásának történetéből, az egyes tagok és főként Aranka fejlődéséből, de az Erdélyi Tudós Társaság megteremtésének, munkássága elindulásának a mélyebb megértését máshol kell keresnünk” (24. l.). Határozottan kimondja, s ez a döntő, hogy a Társaság kialakulását az 1790—91-es év középnemesi mozgalmaiból és azok nyelvi és művelődési követeléseiből kell megértenünk. E teljesen helytálló gondolatmenetet és elemzést azonban egyelőre általánosabbnak érezzük annál, mint amilyet éppen az erdélyi Nyelvmívelő Társaság keletkezésére összpontosítva szeretnének kapni (s a tanulmányban csak elszórtan találjuk meg bőséges

anyagát). Úgy gondoljuk, hogy ezek az 1791-re, 92-re visszanyúló tervek már nem egyszerűen s általában a középnemesi mozgalmakból s ezek nyelvi és művelődési követeléseiből erednek, hanem e mozgalom lassú kihűlésének és a nyelvi művelődési követelések szerény, de már kitapintható differenciálódásának időszakából. Jancsó itt, úgy tetszik, egységesebbnek fogja fel e mozgalmakat, mint amilyenek a valóságban voltak.

Nem részletezve most azt, hogy mennyire eltérő arculatot kölcsönözhet a kulturális társaságoknak születésük történelmi „évtáráta”, hogy a felvilágosodás gyorsan „változó magyar ege alatt” az 1779-i társaságnak, az 1787-ikinek, meg az 1790-ben tervezetteknek már eredeti impulzusuknál fogva is el kellett különülniök egymástól, és hogy Aranka Társaságára is rá kellett nyomnia bélyegét a már csillapuló nacionalista felbuzdulás és még erős felvilágosultság rövid időszakának, csak azt vizsgálónk, mennyiben lehetne társaságunkat elhatárolni a többi, 1790 előtti eredetű s utáni társulástól. Nem vitatjuk a gondolatot, mely szerint a nyelvi harc kezdeti formája lévén a polgári egységért vívott küzdelmeknek, közös csatá-sorba vonhatta a világnézetileg egymástól távleső egyéneket is, hanem csak azt szeretnők, ha e nyelvi harc különböző, társasági műhelyeinek nyelvművelő törekvéseit a maguk kezdődő differenciálódásában is megvilágíthatnók némileg. Az átfogó egységen belül a kassai, komáromi, s próni és pesti magyar Társaság, melyekre Jancsó is hivatkozik (26. l.) különbözőképp konkretizálta a nyelvművelés általános feladatait. A kassaiak 1787 végén alakult kis társasága mélyebben politikus programjával és országos hatásra törfő gyakorlatával különült el például a komáromitól, mely alig lépte túl a racionalista tudomány-népszerűsítés határait s mind a kettő eltérő arculatú az 1791 végén Vályi András kezdeményezte pesti magyar Társaságtól. Gyakorlat és elmélet (vagyis kritikai igény), tudomány és szépirodalom, társadalmi vagy történelmi érdeklődés aránya, túlsúlya szerint — a nyelvművelés egységes főgondolatán belül — már éppúgy elhajlanak egymástól, mint a gyors történelmi változásban éppoly gyorsan változó közönség-bázisuk tekintetében (a főrendekre s királyi támogatásra számító társulás mellett és után inkább a megyék köznemesi tömegeire s az iskolákra építő társaságok következnek, hogy ezek után ismét a korábbi, arisztokráciát is mozgósítani akaró, hivatalos megerősítésre is igényt tartó társulások támadjanak fel). HCl van a helye ezek között Aranka nagyszerű s kétségkívül legnagyobb súlyú társaságának? Nyilván nagyon távol esik a komárominak típusától,

de még a kassaitól is: amikor első „Rajzolatát” intézte a „felséges rendekhez”, tehát 1791 legelején, Aranka bizvást felhozhatta volna például Batsányi vagy Péczei társaságkötéseit is, melyek még javában éltek. Mégsem rájuk, hanem arra a pesti magyar Társaságra hivatkozott (94. l.), amelynek nevén ekkor (1791. jan. 2-án) még nem a Vályi-féle egyetemi önképzőkör, hanem csakis a Révai Miklós-portálta Tudós Társaság volt érthető [vö. a Rajzolat végén (100. l.) „az odaváló anyatársaság” megjelöléssel s a Révai-féle tervezet ismert adataival, ld. Bánóczy: Révai Miklós... 1879. 224. l. és még *A Nemzeti magyar nyelv művelése eredetének Erdélyben alkalmatlansága... és arra egy utkészítő társaságnak ajánlása* c. felhívásának első soraival, 121. l.j. A hivatalosnak szánt Erdélyi Társaság tehát a legmagasabb, országos szinten, *rokonul* a magyarországgal. S már az első pillantásra *elválik* tőle a nyelvi érdeklődésnek a történeti hagyományokkal való szoros összeszövése révén, a Nyelvművelő Társaság ikerpárjának, a történeti kéziratokat kiadóknak azonnali megtervezésével.

Nem a helyi, speciálisabb nyelvi és irodalmi célkitűzésű társaságok nyomába lépne tehát az erdélyi, és mélyen és szélesen történelmi tudatossága épp oly élesen különbözteti meg a többi társaságtól, mint a nagy összefoglalás, szintézis munkájára rátermett és sajátos körültekintést, különös higgadtságot mutató karakter Arankát is a többi társaság vezetőitől. Aranka nem a gyakorlati, keménykötésű politizálók (mint Batsányi), vagy az élesmetszésű „modern” ideológok és szépírók (mint Kazinczy) soraiból való, s az irodalomhoz való viszonyát illetően Révaitól, a magyarországi „anyatársaság” szervezőjétől is mélyen különbözik. Aranka alapjában véve dilettáns, nem „szakmabéli” irodalmár vagy nyelvész, a patriarchális régi világ életformáiból nem szakadt ki, bár felvilágosult, önmagát folyton művelő, de a kultúra szédítő izgalmait nem ismerő derék táblabíró, igazi realista, aki talán legkülönbül mondotta ki a mi rohanó idejű felvilágosodásunkban az óvatos, szívós, feltartóztatlanul előrenyomuló progresszió józan, illúzió és keserűség nélküli, nyugodt szavait: „Semmi jó dologgal nem kell sietni; annál inkább ilyen nagy és köziőt illető dologban. Láb alá kell vigyázni, mint aki szentséget viszen, mert ilyen dologban kicsiny botlás nagy esést, kicsiny sértés nagy sebet okozhat. Kiváltképpen nem csak vágnyi nem kell reá, hanem ugyan tartózkodni kell e kettőtől, hogy az igekezetnek hamar nagy híre legyen, és a Társaság igen hamar nőjön és szaporodjék. Mind a kettő természeti dolog: de ha siettetett, rossz jel. Inkább tartóztatni kell, hogy gyökeresedjék... Nincsen a jó igekezeteknek nagyobb ellensége, mint az ügynevezett

projektumokat szülő elme...” (Az én testamentomom ... 274. l.). Írta pedig ezeket 1798-ban, Társasága fennállásának ötödik esztendejében, amikor rajta kívül mindenki más siettetten volna már a Társaság fejlődését. Magyarországon a felvilágosodás vezeték között, úgy tetszik, senki sem tudott, senkinek sem lehetett ily higgadtan, spontánul a szerves fejlődés elvének értelmében gondolkodni. A Nyelvmívelő Társaság „fejlődésterve” is elkülönül a többiétől: a szerves növekedés, az óvatos előrenyomulás gondolatban és akciójában összegezhető.

S ez adja a *harmadik* gondolatot a Társaság történeti helyének továbbkereséséhez. A felvilágosodás első nagy lendületét Bessenyei nevéhez fűzik; de általában kevésbé veszik tudomásul, hogy a lendület időtartamát és határozottságát erdélyi előkészítők és folytatók, Barcsayak, Báróczyak biztosították. A felvilágosodás második, átalakulást hozó lendülete pedig magától értetődően fűződik Kazinczy nevéhez; de figyelünk-e eléggé arra is, hogy 1794 és 1801, ill. 1806 között az irodalmi társaságok, f. lyóiratok, színi előadások, kölcsönkönyvtárak pangása vagy egyenest szünetelése idején, az értelmiség legjobbjainak börtönévein át egyedül Aranka Társasága tartotta fenn s erősítette szervezetileg is az irodalmi műveltség folyamatos továbbfejlődését, kötötte össze, ha nem is forradalmi, de becsületesen haladó eszméi és történetkutatása, történeti eszmélkedése révén az 1810-es évek friss, támadó nemzedékét 1790 bő eszméi forrásaira? Hogy — mint Jancsó is figyelmeztet rá — e Társaság nélkül nem jöhetett volna létre az első újszerű, nagyhatású magyar irodalmi folyóirat, az Erdélyi Múzeum sem, és tegyük hozzá, a felvilágosult irodalomnak az a bizonyos, Kazinczy nevéhez fűződő második nagy lendülete sem teremthette volna újjá a nyelvi-irodalmi ízlést a talajnak, a háttérnek előzetes előkészítése, megtermékenyítése nélkül... S ez Arankaék érdeme volt.

A Nyelvmívelő Társaság szerény, de kitartó harcosai ezzel a hatalmas porhanyító, erjesztő munkájukkal mintha azoknak az ősöknek és utódoknak szakadatlan sorába állanának be, amely láncolat Bethlen Gábor s közvetlen utódai alakjában a független magyar államiság megtartója volt, Gyulai és Kemény alakjában pedig az illúziótalan nemzeti önismeret építője, a szervesen továbbfejlő, nem forradalmi, de haladó nemzeti örökség megtartója lesz. Az újítás, a forradalmi lendület általában inkább a déli Alföldről s a felső Tisza tájáról indul el, míg az érték megtartásának, az életbe átültetésének, az egyre növekvő organizmus törvényei szerinti szívós továbbfejlesztésének munkája, úgy tetszik, általában többször jutott ki s vált szívügyökké az erdélyi nagyoknak... Ő kö-

zöttük az első sorban áll, szavának néha feltűnően szép csengése és izes árnyalatossága révén Mikes mellett, az emberi habitusánál fogva, de művének nagyszerűsége által is vele rokon lélek, a Társaságot építő Aranka...

E szakadozó láncba fűzött gondolatokkal csupán erősebb hangsúlyt szeretnék adni a bevezető értekezés sok kifogástalan megállapításának, kezdve attól, amelyik Aranka sikerét „az ellentétes érdekű, egymással szemben álló társadalmi erők közös törekvéseinek egyesítésé”-ben fedi fel (15. l.) a Társaság összefoglaló funkciójának meghatározásait (27. l.), a három szakasz elmélyült, elemző részlet-tanulmányokon nyugvó szintetikus feldolgozásait (melyből legyen elég mutatónak kiemelniünk a Nyelvmívelő Társaság és a felvilágosodás c. kitűnő fejezetet (49—52. l.), a tudós társaság társadalomtudományi munkájáról szólót (53—60. l.) s mindazokat, amelyek a Társaság kulturális tartalmainak, érdeklődésének változását alapos történelmi dialektikával értelmezik, s a honismeret, a filozófia, a természetudomány területeinek, ezeknek az újabb irodalomtörténészekől sajnálatosan kevésbé értékelt művelődési javaknak biztossá szemléltető, tárgyi bizonyítékokban gazdag feldolgozását nyújtják, az élő Társaság s a közélet változásainak keretében.

Ami keveset gondolatainknak előadásával hozzá tehetnének Jancsó Elemér alapos tanulmányához, talán csak a hangsúlyoknak helyenkénti módosítása, a módszer és az értékelés egy-éket, nem legdöntőbb pontjainak korrigálása céljából, azt maguk a Jancsótól itt kiadott Aranka-művek és jegyzőkönyvek sugallják, s támasztják alá. Ezért is térünk rá most egy kissé néhány Arankaröpirat, felhívás, ill. tervezet eszméire, meg azért is, mert Jancsónak igazán nem lehetett érkezése arra, hogy a bevezetőben akár a legfontosabb Aranka-szövegekről is többet írjon néhány igen találó, pontosan meghatározó mondatnál. Célja nem is lehetett Aranka szövegeinek elemzése — az egész Társaság munkáját kellett történelmi kifejlődésének menetében összefoglalnia. Ez pedig kiválóan sikerült. Inkább saját, előadott gondolataim védelmében nyúlnék most — részletesebben, mint Jancsó tette — a döntő szövegekhez.

Az első számú Rajzolat (a már idézett 1791. jan. 2-i) alapgondolataiból már határozottan kivehető a Társaság sajátos, a Bessenyei—Batsányi—Kazinczy tervűek — típusúak utáni és a Kármáné előtti jellege, arculata. Nyelvi egység érdekében indítandó nyelvművelés és a világosodás érdekei azok az okok, melyek a Társaságot Aranka szerint szükségessé teszik: ezekben még nincs lényeges újítás, megkülönböztető vonás a magyarországi forrásokhoz képest. De mindkét ok előadásában egy-egy oly, inkább alá-

rendelt megfontolás is szerepet játszik, amely újszerű s érettebb Batsányi, Kazinczy akkori programszerű gondolatainál. A nyelv művelés „oka”-nak előadásában a könyvek, az irodalom szépirodalmi, kedveltető, gyönyörködtető funkciójának oly sajátos kiemelésével találkozunk, amilyen Batsányi múzeumi tervében még sehol sincsen, de mellékes még az Orpheus útjain járó Kazinczy programjában is; másfelől pedig a világosodás okát is oly alapos és tisztán társadalmi, polgárosító érveléssel húzza alá, amilyenek csak csírája volt meg Bessenyei gondolatmenetében, kibontakozni pedig még a Batsányiéban sem tudott. Bessenyei ezt írja: „Legfőbb haszon az, hogy a nyelvnek előmenetelével együtt a tudomány is az országnak minden rendű lakosaira kiterjed. Amellyel nem az a célom, hogy személy szerint minden hazafi tudós légyen; hanem hogy a legegységűbb rendű és sorsú emberek is a magok elmebeli tehetőségeket az emberi társaság javára fordíthatnák.” (A *Jámbor szándék A Társaságnak hasznai* c. fejezetében), Aranka ismétli a gondolatmenetet, de utilitarista, közboldogságra célzó tartalmát mélyebben polgárosító, demokratizáló tendenciának rendeli alá. „Nem az a cél most... hogy minden embertől Neuton és Leibnitz légyen. Az nem is hasznos, nem is lehetséges. Hanem az egyedül, hogy az a közkarpit, az a közfal tulajdon mi magunk között elrontassék...” (95. l.) A két „ok” kifejtésében Aranka egyfelől a szépirodalmi szemlélet nyomatékos emlegetésével, másfelől a nemzeti egységet gátló válaszfal lerombolásának vágyával korszakrúsi, fejti, érleli tovább Bessenyei alaptételeit, szélesebb horizonton, nagyobb összefüggések között, mint azt Batsányi vagy a szerényebb Péczeli tette. Ugyanakkor Aranka programja mögött is marad Kármán nagyon is előre szaladó, korán jött gondolatainak. Kármán már kiemeli a szépirodalom önállósításának (eredetiségének!) elvét abból a burokból, amely — a nyelv művelés „oka” — Arankánál még takarja, óvja, megtartja. Az is jellemző, hogy bármennyire hangsúlyozza jut is Arankánál az unalom megbélyegzése és a „szép könyv”, „esmértető jele”, „a kellemetes, édes, folyó és magát olvastató” jelleg, Aranka mindezt attól teszi függővé, „esmértetesk-é az írók a nyelv természetével”. A grammatika tehát önala elsődlegesen a szépirodalom fejlesztését szolgálja, legalábbis a korai tervek szerint, mert később megint a Tudomány gondolata vált uralkodóvá. A tartalom megújításával érvelő Kármánnak már nem tetszettek ezek az elvek; abban a levélben, melyet 1795 Bőjtmás hava 1. napján írt Pajzonnal együtt, már azzal is elhatárolja magát Aranka társasági gondolatától, hogy a „respublikában élő” tudósok „kinek-kinek maga módját”-t „maga szabad akarata”-t

hangsúlyozza; a Nemzet csinosodásában pedig kihez szólhatna inkább a „grammatikális epidémia” rosszalásával, mint ahhoz az Arankához, aki hitte és hirdette, „magyar grammatika és lexikon a hazában levő más nemzetekre nézve annál inkább megkívántatnak, ha a nyelvet idővel közönségessé akarjuk tenni” (109. l.).

Igy helyezkedik el Aranka társaságának terve, irodalomfejlesztésének programja a legrealisabban, mert legéletrevalóbb a Batsányi adta irodalmi terv és a Kármán vallotta merészebb szépirodalmi program között.

Külön kellene beszélnünk a „kézirásban levő történetírók kiadására felállítandó társaságnak Kajzolatja”-ról, mely Aranka művét leginkább megkülönbözteti a többi társaságtól, a kimutatható módon az 1795 után erősödő, régies és megújuló szemléletű történelmi érdeklődéshez, forráskutatáshoz kapcsolja hozzá (a Budai Ézsaiások, Virag Benedek, Horvát Istvánok szakszerű működése, Berzsenyi és Kazinczy történet-szemléletének újszerűsége ugyanebben a történelmi korszakban gyökerezik). Hadd utaljak itt csak arra a gyönyörű részletére, melyben — véleményem szerint — Zrínyi Dedicatóriójának látomasát és intelmét ismelti meg (érezhetően ennek hatása alatt is áll) a felvilágosult utódoknak, „... füleink a jelen való dolgoknak elkerülhetetlen viszonyságával sokkalta inkább eltöltöttek, hogysem az ő (ti. az örökkévaló lakhelyekben nyugvó eleink) panaszos sóhajtásait hallhatnók, vagy unszoló intéseiket láthatnók, de valahányszor az a szerencsés szempillantatom vagyon, és egy kevésbé magamba térhetek... úgy képzelem mintha az ő ellenünk való panaszkodást, sőt... pirongatásokat füleimmel hallanám... Úgy képzelem, mintha szememmel látnám, hogy a semmisség szélén, füllábok már a mélységben, karjok kiterjesztve, ott állanak és nyújtanak nekünk kezeiket azon eszedvén, hogy mi is segéző kezeinket hozzájuk kinyújtani, következőképpen őket, vagyis inkább... az ő legdrágább feleket, az ő igen becses neveket, a mi tulajdon magunk, maradékink, hazánk és nemzetünk dicsőségére az örökös haláltól mentsük meg”. (102. l.)

S nem érdemelne-e külön elemzést a Társaság rendkívüli jelentősége és helye a nyelvújítás, szótárkészítés stb. nagy, országos munkájában, Szaitz és Gyarmathi (nyelvészeinköz, úgy látom még észre nem vett) egymáshoz közelítésével (ld. 108. 110. l. stb.), a tájnyelvi gyűjtés és szótárkészítés serkentésével? Erre, mint a Társaság végtelen skálán kiterjedő munkálatainak — a kísérleti célokra jó „borzafa vízipuskák” megrendelésétől (78. l.) a gazdasági és kulturális élet legmagasabbrendű intézményeigi ter-

jedőknek — legfontosabbjaira sem térhetünk ki most, csak Arankát idéznők, még egyszer: közöljék velük „történet szerint való szép tapasztalásaikat és gondolataikat”, „hogya a miképpen a kód és a harmat apró cseppjeiből s ezekből eredő farráscskából s patakokcskákból a Marus és kevély Duna származnak, úgy az egyben tett sok apró igyekezetből ez a társaság is naponként nevedést vehessen” (a 15. Gyűlés jegyzőkönyvéből, 1796. 202. l.).

Nagyon nehéz volna — az egész anyag ismerete nélkül — a válogatás munkáját bírálunk. De talán nemcsak az egész végigolvasásából, hanem egy-két kortársi valómásból is meríthetünk érvet ahhoz, hogy Jancsó válogatását kitűnőnek mondhassuk. Kazinczynak Szemere küldött meg, 1813 októberére utolsó napján kelt levelében, két lapnyi érdekes excerptumot a Magyar Nyelv-művelő Társaság munkáinak első darabjából (1796), azért, hogy Kazinczy — Báróczy életrajzában használja fel e tanulságokat, s Jancsó válogatásának dicséretére válik, hogy tartalmazza ezeket a szövegeket, melyeket a kor nagy kulturális harcaiban álló írók használtak fel, s minősítettek ezáltal jelentőségeknek (ld. a mű 186, 187. lapjait). — Úgy gondoljuk, hogy a szövegközlés, átírás hibái a legkevésbé sem módosíthatják ezúttal az irodalomtörténeti tekintetben pozitív, elismerő ítéletünket.

Forduljunk vissza legvégül ismét a szerkesztő és tanulmányíró Jancsó munkájához. Jancsó Elemér nevét sok értékes tanulmánya tette ismertté, s hogy Ő ma a magyar Felvilágosodásnak talán legelső szakértője, izig-vérig modern és legtöbb oldalú tudósa, azt hízelgés nélkül mondhatjuk. Teljesítménye pedig, melyet e nagy kötetében mérhettünk fel, az 1945 óta megújult magyar irodalomtörténetírásnak csak egy nagy monografikus vállalkozása, Waldapfel J. szintézise mellé és egy nagy szövegkiadás, a Bende-féle jakobinus-iratok mellé állítható. Sőt, ez utóbbihoz képest is mintha egy új műfajt alakítana ki: marxista igénnyel és alapességgel támasztva fel, az irodalomtörténetírás számára, a régi Történelmi Társulat Fontes-sorozatának klasszikus mód-

szerét, a kismonográfiának beillő bevezető értekezés, szövegközlés és tudományos hiteltű s részletességű jegyzetapparátus három részből szervesen épült kikerekülő tudós kompozíciót. Szekfű Gyula nagyszerű könyvére, az 1926-ban megjelent *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez* címűre gondolunk most, s még nagyobb örömmel arra, hogy e típusnak első, szinte klasszikus értékű új irodalomtörténeti, *marxista irodalomtörténeti* változatát Jancsó Elemér adta a magyar irodalomtörténészek kezébe.

S nemcsak az ő kezükbe! A románokéba is, minden más nemzetbeli tudós kezébe is, akik — mint a Román Tudományos Akadémia e könyvet magáénak valló, magas döntése máris bizonyítja — a múlt minden nacionalista mérge ellenében is tudnak együttműködni a közös történelem dokumentumainak feltárása és marxista értékelésének céljából. Puzsonyban Mossóczi, Institoris 5000-nél több darabra rugó levelezése; Magyarországon Kazinczynak a 6000-es szám fölé emelkedő korrespondenciája; Erdélyben Aranka Társaságának másfélezernyi levele és tízezernyi kézírata a feldolgozásnak oly közös és hatalmas feladatát tűzik ki a Román, Csehszlovák és Magyar Népköztársaság felvilágosodást kutató magyar és nem magyar tudósai elé, hogy — ha eddig nem látott mértékben akarják emelni tudományukat — a különben is meglevő baráti együttműködést sokkalta szorosabbra kell venniök. Úgy hisszük, hogy a magyar nemzeti mozgalom ez elsődrendű dokumentumainak román akadémiai kiadása egyik, nem is szerény előjele a felvirágzó együttműködésnek, egymás kölcsönös, mélyebb megismerése kezdetének.

Az eredeti Nyelv-művelő Társaság dokumentumainak kiadása azonban e kitűnő kötettel csak elkezdődött. Várjuk és kérjük folytatását: s igaz köszönetünk mellett, melyet ismételten el kell mondanunk Jancsó Elemérnek és a Román Tudományos Akadémiának, a mi segítségünk megadásával is ki fogjuk fejezni hálánkat s örömünket a nagy távlatokba mutató vállalkozás felett.

Szauder József

JÓZSEF FARKAS: ROHANUNK A FORRADALOMBA

Bibliotheca Könyvkiadó, 1957.

József Farkas művéről eddig általában elismerő hangon szólt a kritika s ítélete jogos volt. Irodalomtörténetírásunk sokszor felpanaszolt egyoldalúsága, hogy az egyre növekvő számú értékes életrajzok, fejlődésrajzok és más monografikus művek mellett

kevés hely jut benne a szintézis jellegű munkáknak. A „fiatalok” sorából József Farkas az első, aki hadat üzent e gyakorlatnak, s asztalra tette irodalmunk egy rövid, de ragyogó írói egyéniségeket felmutató periódusának — az első világháború éveinek — át-